

Hónapló

Dalos György

Múltak, jelenek

Berlin, 2023. december 6.

Turgun Aszanov írt rám a Facebookon privát üzenetben azzal, hogy Biskekből jelentkezik, és beszélni kíván velem. Erre a cirill betűkészlettel bementem a Google-ba, és kiderítettem, hogy Turgun Emilevics Aszanov 1987-ben született, közgazdász végzettségű és a „Kirgizindusztria” részvénytársaság helyettes igazgatója. A céget 2004-ben a kirgiz kormány rendelete hozta létre egymilliárd szom alaptőkével, de vezetői magánvállalkozóknak számítanak. Ha jól értem, kezdetben nemesfémekre specializálódtak, de például a köztársaság legnagyobb szöggyára is a holdingjukhoz tartozik. Ezekből az adatokból nem derült ki számomra, hogy mi közünk lehet egymáshoz. Sok időm nem maradt, hogy eltűnődjek a kérdésen, mert kisvártatva megcsörrent a telefonom, és maga Aszanov fejtette meg a rejtvényt, közölve, hogy személyében Temirkul Umetoli dédunokáját tisztelhetem. Ami erre következett, olyasmi volt, mint valami kirándulás „a múltnak kútjában”; Thomas Manntól tudjuk, hogy az „mélységesen mély”. Hol is van ennek a történetnek az eleje? Valahol kamaszkoromban, amikor csillapíthatatlan szomjúsággal fogyasztottam a költészetet, a rímes magyar és külföldi versek olykor egy olvasásra máig lehívhatóan megtapadtak még friss agyamban. Tóth Árpád, József Attila és Radnóti Miklós mellett a tőlem világnézetileg teljesen idegen Szabó Lőrinc gyakorolta rám a legerősebb benyomást, ami azért sem volt véletlen, mert ekkor (1960) jelentek meg összegyűjtött versei, benne a teljes *Tücsökzene* ciklussal. Ennek egyik darabjában tűnik fel Temirkul Umetoli neve, mégpedig egy ódaszerű hálakölteményben.

74

Hol vagy, Temirkul Umetoli? Ki
küldött kirgiz poéta? Amikor
– úgy hittük – legnagyobb volt a veszély,
s köröttünk még a mennydörgő anyag
vívta csatáit, jöttél, idegen
egyenruhában, de nem idegen
szívvel, s először mondtad ki a szót,
a világosságét a pokoli
bunkerben: – Költő!... Turkesztán fia,
emelted a roskadozó magyart,
két más nyelven dadogó agy közé
szellemi apák nevét s álmodat
vetted tolmácsnak, megmentetted a
könyvtáram, a családom, életem
s többet is... tán mindent... – Hol vagy? Ki vagy?

Tudtad, mit tettél? – Nem. – Csak a magam csodáját mondom, s úgy suttogom a nevedet: Temirkul Umetoli!

1964 őszén moszkvai ösztöndíjas diákként a *Lityerturnaja Gazetát* olvasva oroszos végződéssel bukkantam Temirkul Umetalijev szovjet-kirgiz költő nevére. Levelet írtam Frunzéba (ma Biskek) az ottani írószövetségnek, hogy adják meg nekem nevezett postai címét. Temirkul maga jelentkezett vissza, és írásban beszámolt saját emlékeiről. Eszerint 1945 januárjában, a Vörös Hadsereg főhadnagyaként a budai harcok közepette ő óvta meg Szabó Lőrincet és családját attól, hogy orosz katonák telepedjenek meg Volkman utcai villalakásában. A történetről cikket publikáltam, a szegedi *Tiszatájban* jelent meg, és meglehetősen feltűnést keltett hazánkban. Ezután lefordítottam oroszra, és elküldtem Kirgiziába Umetoli verseit, aki ott többszörösen kitüntetett háborús veterán és elismert költő volt. Ő kirgizül tette közzé Szabó Lőrincel kapcsolatos emlékeit, és meghívott magához. 1965 április végén, május elején nyolc napot tölthettem Umetoliéknál Szovjet-Közép-Ázsiában. Vendégszobám ablaka a Tien-Sanra nézett, de a legjobb mégis az volt, hogy egy igazi nagycsaládot ismertem meg: Temirkul mellett feleségét, Dzsamalt, három fiát, Topcsubeket, Arsztanbeket és Talaajbeket, valamint a költő kisunokáit, a hároméves Szerjósát és az öt-éves Csinart. A sor nem teljes, hiszen úgyszólván óránként toppant be a kertes házba egy újabb családtag, rokon vagy ismerős, hogy piláf és tea mellett ráérősen elbeszélgessen a visszautasíthatatlan magyar–kirgiz rokonságról.

Most, majdnem hatvan évvel később jelentkezett be Turgun, aki 1987-ben született, de ő csak mintegy felkonferálta édesanyját, Csinar Aszanov zenetudóst, aki nem más, mint anno 1965 a nagypapa térdén lovagló ötéves copfos kislány. Csinar ma is elragadtatottan beszél „Atáról”, a nagyapjáról, aki pályáját formálta, s egy életen át mindenben segítette. Temirkul utolsó éveiről azt meséli, hogy szomorúan teltek. Az ünnepelt költő és közéleti személyiség rosszul vette a történelmi kanyarokat, a régi világ elhalásának és az új születésének kínjait, saját életművének és szerepének lassú feledésbe merülését. A Szovjetunió szétesését már nem érte meg. 1991 tavaszán hunyt el. Turgun akkor négyéves volt, mondhatni, beleszületett a posztszovjet viszonyokba, szemlátomást tudja, mihez kezdjen a képességeivel, s lám, arra is súlyt helyez, hogy ápolja a családi hagyományokat. „Köszönöm, hogy olyasvalaki hangját hallhattam, aki még jól ismerte a dédapámat”, üzeni a Facebookon telefonbeszélgetésünk után. Borzongva állapítom meg, hogy a sikeres kirgiz vállalkozónak korom szerint magam is dédapja lehetnék.

*

Egy magyar ikerpár, két állami gondozott 13 éves fiú megszökött egy gyermekotthonból, vasúti jegy és személyi okmányok nélkül eljutottak Bécsig, egy ismerősnél szálltak meg. Másnap tovább potyáztak Hamburg felé, ez volt áhított úti céljuk, valami címük ott is volt. Csakhogy a határőrök Passaunál lekapcsolták őket, tolmácsot kerítettek, és a kihallgatás alapján – a jog az jog! – nyomozást indítottak „csalással elkövetett haszonszerzés” gyanúja miatt. A két fiatakorút ideiglenesen a regensburgi gyermekvédelmi központ gondjaira bízta, és tüstént kapcsolatba léptek a magyarországi gyámható-

sággal. Innen a történet követhetetlen. A német médiában nem tengett túl az oknyomozási kedv, a magyar sajtó pedig említésre sem méltatta az esetet. Érthető: amilyen hírek percről percre képernyőnkre törnek, azokhoz képest e kis szökevények kalandja szelíd anekdota.

De hát nem az. Hiszen valahonnan, nyilván nem idilli környezetből és még kevésbé önként kerültek abba a gyermekotthonba, és eszükbe se jutott, hogy onnan hazaszökjenek. Inkább világgá indultak. Talán valami pénzeszkét is vittek magukkal, forintot, eurót? Honnan szedték azt a pénz, te Jóisten, csak nem lopták? Bécset és Hamburgot bizonytalannal kikémelelték az interneten, de mit tudhattak ezekről a metropoliszokról, hatalmas pályaudvaraikról és végtelen föld alatti és feletti közlekedési útvonalairól? Miként képzeltek jövő életüket, s egyáltalán, miből merítették erőt és bátorságot ahhoz, hogy a világméretű ki- és bevándorlás parányi részecskéiként bolyongjanak „valahol Európában”? Ikrekről lévén szó, Ágota Kristóf nagyszerű regénye, *A nagy füzet* jut róluk eszembe, amelynek kisfiú hősei énjüket egybeolvasztva közösen írják be Nagy Füzetükbe a Nagy Háborúban szerzett tapasztalataikat. Vajon ezek a kölykök, a mi tizenhárom éves árva migránsaink, mit jegyeznének fel 2023 kora telén kudarcba fulladt odisszeájuk élményeiből?

*

„1942. december 7, hétfő. Drága Kittym! Ebben az évben a Chanuka és a Mikulás ünnepe egy nap eltéréssel egybeesik. A Chanukából nem csinálunk nagy ügyet. Kiraktunk néhány szép tárgyat, és gyertyát gyújtottunk. Minthogy azonban gyertyát nemigen lehet kapni, csak tíz percig égettük.” Így ír a 12 éves Anne Frank fiktív barátnőjének a klasszikus *Napló*ban, amelynek első magyar kiadását 1958 karácsonyán vettem meg 18 forint 50 fillérért – valóságos vagyon, szörnyülködött nagyanyám. A német-zsidó család tragikus történetét a könyv megjelenésekor már ezrek ismerhették az amerikai színházi feldolgozásból, amelyet a Madách Színház mutatott be Vass Évával, Kiss Manyival és Tímár Józseffel a főszerepekben. Az előadást hangfelvételen hallgattam néprádiókon, s különösen két mozzanat maradt meg bennem. Az egyik, amikor a Frank család a hátsó traktusból a lakásba lemerészkedve készül az ünnepre. A történetet suttogó hangú narrátor kommentálta. „A család körüli a gyertyatartót”, „Az apa meggyújtja a gyertyát.” Azután felhangzott a „Móau Cur”, a Fényünnep dala, amelyet a Zsidó Fiúárvaház növendékeként magam is énekeltem, de akkor és ott, a Madách Színház és Kossuth rádió, mondhatni, a Magyar Népköztársaság nyilvánossága előtt szenzációnak számított. A másik maradandó emlék magának a gyertyahiánynak a motívuma volt, amely különös módon passzolt az akkori helyzethez, hiszen szén- és áramszünetek évadját éltük, s mindennel, így a fénnel is takarékoskodni kellett. Több mint hatvan évvel később szorongva nézem az izraeli háborús képeket. Chanukát ünnepelnek a bunkerekben, a lövészárkokban, kibucokban, átmeneti szállásokon és a rakéták fenyegette otthonokban. Örömnappal öröm nélkül. Mindegy: csak jöjjön már el a béke vagy legalább egy stabil fegyverszünet, és a gyertya kitartson odáig.

Jobb, ha kipróbálsz

Nem világos, hogy a spanyolok mennyire szeretnek olvasni – amennyiben a hirdetésekben indulunk ki, akkor semennyire, mint ahogy írni se; nem is nagyon tudnak. Ha az embert idegen földre veti a sors, a nyelvtanulásnak és a másik kultúra megismerésének legkézenfekvőbb eszköze a hirdetések olvasgatása. Ma sem tudunk még spanyolul, de olyan hirdetés már alig akad, amelyhez fordítóprogramot kellene használnunk. Már az első itteni napunkat is a Facebook Marketplace-en kezdtük: először egy bicikli kellett, aztán cipősszekrény, íróasztal, forgószék, még egy kerékpár... Ha pedig már beletanultunk, megismerkedtünk a lakás- és az autókínálattal, meg úgy általában a hirdetői szokásokkal is.

Ami a legfontosabb: errefelé minden kiváló/hibátlan/tökéletes állapotú, eredeti, sértetlen – mármint írásban. En perfecto estado. Muy bien estado. Todo original. Minél gatyább, lelakottabb, széthajtottabb a valóságban, annál inkább dicsérik. Ha netán egy autóhirdetésben olyasmit olvasunk, hogy „buen estado en general” (összességében jó állapotban), nyugodtan lapozzunk, mert az nem kocsis, hanem egy szatyornyos csavar, drót meg fogaskerék. De teljesen fölösleges végigolvasni a hosszú dicshimnuszokat is, mert nincs információértalmuk: csak a kép számít, meg esetleg az adatok a kép alatt.

Oda van írva mindig a szöveg végére: Mejor ver y probar. „Jobb, ha eljössz, és kipróbálsz.” Tényleg jobb – feltéve, ha eljutsz odáig. Alapértelmezésben ugyanis nem válaszolnak. Mindegy, hogy mit írsz, mennyire szívhez szólóan fogalmazol. Valószínűleg el se olvassák. Ha gyors válasz érkezik, és pláne ha sürgetnek benne, érdemes gyanakodni, hogy valami átverés készül. A spanyoloknak semmi sem sürgős, Andalúziában meg pláne. Te pedig, ha komoly szándékaid vannak, ne regényt küldj, hanem csak egy telefonszámot. Ők is ugyanezt teszik, esetleg annyival kiegészítve, hogy „wasap”. Utóbbi a Whatsapp megfelelője az írott köznyelvben, és arra utal, hogy a hirdető Whatsappon is elérhető. Legyél az te is – enélkül olyan, mint ha nem is léteznél, és a úgy is fognak kezelni. Ha külföldi a számod, akkor pláne. Spanyol telefonszám és „wasap”, ez a siker előszobája.

A hirdetésnek szezonzja van, sőt szezonzjai. Rengeteg jó dolgot adnak el augusztus végén, szeptember elején, amikor a nyári vendégek hazamennek, és karácsonykor (ez Spanyolországban inkább január 6-ot jelent, de nyaralóhelyen a sok külföldi miatt december 24-et is jelenthet), amikor az újonnan kapott holmi miatt meg kell válni a régitől.

A használt könyvnek nincs nagy becsülete. A turizmusfertőzött területeken egyszerűen kirakják az utcán egy polcra, vagy ki van téve csalinak a charity shop bejáratához, hogy markoljon belőle (ingyen) a kedves vendég. A nyaralók bődületes mennyiségű könyvet itt hagynak. Főleg angol, német, skandináv, holland irodalmat. Néha franciát is. Murakami Haruki, Agatha Christie,

Wilbur Smith, Paolo Coelho – ez az elmúlt hetek termése, de mivel nem hetek, hanem lassan már évek óta vagyunk itt, tele az otthoni könyvespolc. A világirodalom házhoz jön. Andalúziáról is egyre több könyvünk van. A madárvilágról, az ehető és a mérges növényekről, az építészetről, a történelemről. Megveszik, elolvassák, vagy el sem olvassák, csak kiteszik valahova. Lehet, hogy egyszer majd mi is odaadjuk valakinek, de egyelőre örülünk, hogy gyarapodik az állomány (hazulról csak néhány Hemingway, pár nyelvkönyv meg – a nagy gyerekek, esti olvasásokhoz – egy Joseph Heller jött velünk). Most viszont már könyves család vagyunk megint, mint otthon: van választék, lényegesen nagyobb, mint amennyi szabadidő a rendelkezésünkre áll, és ha vendég jön hozzánk, őt is el tudjuk látni olvasnivalóval.

A Costa del Solnak két angol nyelvű online újságja is van, úgyhogy a helyi hírfolyam is eljut hozzánk. Illetve eljutna, ha érdekelne, de leginkább csak az időjárást nézzük. Szeptemberben volt egy erdőtűz a közelben, december közepén meg az egyik lap azt írta, hogy Malagában radioaktív a víz – aztán kiderült, hogy nem Malaga városra, hanem Malaga megyére gondolt, és valójában a megye egyik apró falvacskájában vált ihatatlanná az ivóvíz átmenetileg. Mióta a nyár végeztével visszatértünk Magyarországról, nagyjából ennyi fontos dolog történt. Volt még egy repülőtér-lezárás (vihár miatt), de akkor éppen mi is a reptéren tartózkodtunk, úgyhogy első kézből volt róla információnk, a lapok csak másnap írták meg.

A big issue a téli időszakban a karácsonyi fények fölkapcsolása Malaga Váci utcájában. Egész estét betöltő program művészekkel, DJ-kkel, politikusokkal, egyházi méltóságokkal. A tethelyen és a környező utcákban 100-150 ezer ember szorong. Azt a mondást, hogy „egy gombostűt sem lehetett leejteni”, valószínűleg itt találták ki; ilyenkor nincs benne semmi túlzás. Advent első vasárnapja előtti pénteken van a malagai lámpagyújtás, és akkora esemény, hogy nem csak a helyi sajtóba, de az országos híradókba is mindig bekerül. Ugyanúgy, ahogy a malagai katedrális betleheme, amelynek egyetlen hétköznap délután több nézője van, mint a Felcsút focicsapatának egész évben.

Apropó, foci: a Malaga FC jelenleg a harmadosztály második csoportjának (Group 2) harmadik helyén áll, és az elmúlt hetekben győzni tudott az Algeciras, a Merida és az Eldense ellen is. A csapat nemrég még az első osztályban játszott a Barcelonával meg a Real Madriddal (sőt, a 2012–2013-as szezonban a Bajnokok Ligája csoportkörében is megfordult), de az érdeklődés most sem mérsékeltebb irányba. Lokálpatrióta népek élnek erre: ha az a kérdés, hogy Barcelona vagy Real Madrid, akkor inkább a Real, de leginkább a Malaga.

A malagai tél örömei számosak. Tömeg nincs: egy kicsivel több hely – vendéglő, szálloda, kisebb-nagyobb üzlet – marad nyitva, mint amennyi indokolt lenne, így mindenhol kényelmesen elférünk. Az állam újabban ad valami támogatást azoknak az idegenforgalomból élő vállalkozásoknak, amelyek télen sem bocsátják el a munkaerőt. A legtöbb azért elbocsátja, de például a közelünkben a Hotel Palladium (újabb nevén Hotel Benalma) az előző télen, novembertől márciusig zárva tartott, most viszont nyitva van, még ha messze nincs is tele. Az árak érezhetően szelídebbek. Ez nem csak a szállásra igaz, de például az Uberre vagy az autókölcsönzésre is. És valójában az sem marad le semmiről, aki

telelni jön. Rendben, a fürdéshez – a 15-16 fokos vízben – kell egy kis lelkierő, de mi például december 23-án, a karácsonyi hazautazás előtt megmártóztunk a tengerben, utána tíz perc labdázás révén megszáradtunk a napon – remek volt. (És ilyenkor nincs medúza, legfeljebb néhány ártalmatlan kölyökpólip.) A vendéglőkben is valamivel szerényebben számolnak, és láthatóan jobban örülnek a vendégnek. A táj ugyanolyan szép, mint máskor, a tenger is. Most érik a citrom és a narancs – hoztunk is haza belőle olyat, amit saját kezűleg szedtünk a városban: a citrom sokkal jobb, mint a bolti, a narancs pedig olyan ízű, mint a citrom –, nincs dugó, nincs sorban állás, talán egyedül a malagai katedrálisban futhatunk bele nagyobb tömegbe, de oda nyáron alig-alig lehet bejutni.

Ami pedig csak ilyenkor látható, az a tengeren, Afrika felől érkező köd. Ha estefelé sűrű tengerszag van a teraszon, biztosak lehetünk benne, hogy pár óra múlva az orrunkig sem fogunk látni: jön a köd, és tolja maga előtt a hínár, a hal és a sós pára összekeveredett illatát. A látvány olyan, mintha egy hatalmas, az egész horizontot betöltő hajóhad érkezne; egyszerre félelmetes és lenyűgöző. Mindig Afrika küldi, sosem a hegyek, ami első pillantásra rejtélynek tűnik, de biztos van tudományos magyarázata – talán az, hogy amikor este a levegő hirtelen lehűl, a víz viszont, mivel sokkal nagyobb a hőtároló képessége, meleg marad, „meglátszik a tenger lehelete”. Mindenesetre ugyanúgy hozzátartozik a télhez, mint a papagájok százas csapatai (majd csak februárban fognak újra párba állni), a fenyőfákon éjszakázó és közben a legkülönfélébb afrikai madárhangokat utánzó seregélyek vagy a déli tájokról nem költöző, de hónapokra némaságba burkolózó örvösgalambok.

A mostani tél szebb, mint a tavalyi, mert ősszel volt néhány nagy eső. Így megtapasztalhattuk a biológiai óra mibenlétét: a tavaszi virágok kihajtottak, de nem növesztettek virágzatot – hiszen tudták, hogy még nincs tavasz. A színes akácok némelyike viszont kivirágzott. Csak a lilák, a sárgák nem, de tavaly ilyenkor ugyanezek a fák csak a félig felkopaszodott ágaikat lengették a szélben, most viszont zöldellnek, lilulnak, ami azért mégiscsak más.

A datolyaszilva is ilyenkor terem, vagy inkább mostanra fejezi be az érést, és januárban eltűnik a boltokból, miközben az egész karácsonyi szezon legmeghatározóbb gyümölcse. Akár Andalúzia címernövénye is lehetne, mint ahogy az indiai származású mangó is. Két fajtája van, a khaki és a persimmon, de hogy a kettő között mi a különbség, azt csak az itteniek tudják, vagy ők sem. Külsőre egyformák, és a magyar nyelv az ízüket is ugyanolyannak érzi. Az ára másfél-két euró kilónként, de mire önök Magyarországon ezt a lapszámot kézbe veszik, már csak aranyáron lehet vásárolni belőle néhány speciális üzletben. Aggodalomra azonban semmi ok. Itt mindig gyümölcsszezon van: januárban a legolcsóbb a mangó, február elején pedig megjelenik a boltokban a helyi eper, és kitart egészen az első májusi szőlőig.

Ez számunkra már-már megszokás, rutin, de azoknak a családtagnak, akik először éppen februárban látogatnak majd el hozzánk, maga lesz a csoda. 2022 nyara, vagyis a kiköltözésünk óta csábítgatjuk őket a legkülönfélébb történetekkel, pedig talán csak annyit kellett volna írunk – egy jól megválasztott olajfás-cicás-naplementés-világítótornyos-néptelen tengerpartos kép alá –: „mejor ver y probar”.

Kései temetés

Úgy tűnik, mintha megróna Vida Gábor, amikor kétségbeesve felhívom. Váratlanul ér Kovács András Ferenc halálhíre, bármilyen edzett pesszimizmussal várjuk is az év végét, válaszokat várok tőle. Mi történt KAF-fal, mi ez a tragédia? Mit csodálkozom – válaszol Vida a kérdéseimre –, évek óta tudtuk, milyen rossz közérzettel, milyen depresszióval él.

Tulajdonképpen min is csodálkozom?

Utoljára novemberben láttuk egymást KAF-fal, tényleg csak láttuk egymást, a szemünk sarkából. Könyvvásár volt Marosvásárhelyen, évek óta kerülöm ezt a rendezvényt. Nem szeretem a tömeget, a futószalagon futó könyvbemutatókat, a rendezvényeket, amelyekbe rengeteg munkát ölnek ugyan, néha egy-egy kedvesebb ötlet-gesztus is felbukkan, de mintha minden arról szólna, arra ösztökélne, hogy felejtsünk. Felejtsük el a kiadókat érintő megszorításokat, politikai játszmákat, kiszolgáltatottságot. Felejtsük el a könyvterjesztés többszintű einstandolását. Felejtsük el a könyvfóliázást. Felejtsük el a könyvpiac bekebelezését, leuralását. És mindenekelőtt felejtsük el a szerzők megalázását.

80

A könyvvásár napjaiban az emberek – szerzők, olvasók – minden negatívum, sérelem és hiány ellenére megpróbálnak örülni egymásnak. Kávéházi asztalok mellett húzzák meg magukat, közelebb ülnek egymáshoz azok, akik még tudják, mi a közelség. Békeidők hangulata lengedez a nagy kultúrkampf korában.

Legszívesebben a fejemre húznám ilyenkor a takarót. Mogorva vagyok, és ellenséges a saját illúzióinkkal szemben. Mégis, idén valahogy bekeveredtem a vásári forgatagba, közel az irodalmi társaságokhoz. Vida Gáborral kellett interjút készítenem a tavaly megjelent kötetéről. Vele még zökkenőmentesen sikerül tartani a kapcsolatot. Kellően ironikus és energikus ahhoz, hogy ne kelljen a saját elégedetlenségeimet, kételyeimet sem tapintatból, sem rápiás célból, sem semmilyen más emberi játszma okán visszafogjam.

A Gemmában találkoztunk – kis irodalmi kávézó Marosvásárhely szívében, amelyet az életét utcai virágárusként leélő egykori grófnőről, Teleki Gemmáról neveztek el. Bent ült KAF is, talán Markó és Mészáros Sándor ugyanannál a kávézóasztalnál. Nem tudom pontosan, mert tudatosan nem nézek se jobbra, se balra. Ne kelljen most semmilyen kényszerűen illedelmes beszélgetésbe belemenni. Éles vitákat fojtottunk el az elmúlt években. Vagy fojtottam el?

Mindenféle bajaim voltak-vannak. Bánt a mód, ahogy elhaltak az irodalmi rovatokat működtető folyóiratok, heti- és napilapok. Az, ahogy kompromisszumokat kötöttek a könyvkiadók, túlélést remélve. Bánt az, hogyan szolgálták ki a pénzosztó testületeket, a piaci hübriszeket, az egyre romló ízlést. Bánt, hogyan romlott a még meglévő irodalmi fórumok színvonala. Szellemi szabadesés tanúi vagyunk, mit mondhatnánk egymásnak? Mit várhatnánk egymástól ebben a helyzetben?

Néhány éve épp ez a könyvünnepe zajlott, és a város megtelt plakátokkal. Néhány ismert – és méltán kedvelt – férfi szerző portréja volt a számos felületen, köztéren felbukkanó plakáton. Régóta nem jelent meg az irodalom a közzsférában, úgy éreztem, ez, hogy egy könyvünnepet ilyen módon hirdetnek, tudatosítanak – lehetőség. Olyan lehetőség, amellyel rosszul éltek. Miféle méltánytalanság, hogy mindig ugyanazt a négy-öt arcot látjuk? Mindig ugyanazokat a férfiak? Hogy még vizuálisan sem, a gesztus kedvéért sem mutatkozik meg a szolidaritás, az új generációk iránti figyelem vagy a méltánytalanul háttérbe szorítottak iránti belátás? Ezt kérdeztem akkor nyilvánosan berzenkedve, dühösen, türelmetlenül.

Tulajdonképpen nem volt jelentősége a dolognak, egy harmadrangú szóróanyagot akadtam fel. Ez hozta ki belőlem a nagyon mély, nagyon régóta rétegződő elégedetlenséget, a frusztrációt. Nem sült el jól a dolog. A plakáton lévők – köztük KAF – személyes támadásként élte meg a dolgot. Én pedig beleszortam a mindennel elégedetlenkedő, kákán is csomót kereső, összeférhetetlen nő szerepébe. A purparlé kirobbant, majd nagyon gyorsan elült. Én meg nem ragaszkodtam az állításaimhoz, mert rájöttem, mennyire nevetséges lenne, ha magyaráznám, hogy ez nem az összeférhetetlen nő hangja, hanem a „kritikai értelmiség”. Méltányosságot, szolidaritást, kortársiasságot követelni a kultúrán – ez nem veszekedés, hanem visszatérés az alapkérdésekhez.

Azt is beláttam, hogy tulajdonképpen én is mérhetetlenül méltánytalan vagyok. Azokat kritizálom, kifogásolom, marom odavetett mondataimmal, akikben mégiscsak van még igény a szellemi teljesítményre, akik elviselhetővé tették a rendszerváltás utáni évtizedek kultúráját. Legfőképpen azokat, akiket az elmúlt évek kultúraromboló politikája megbélyegzett, ellehetetlenített. Köztük KAF-ot.

Az epizód után mély, éveken át tartó csönd állt be. Ma már tudom, hogy végleges. Korábban fel-felhívtuk egymást KAF-fal, és soha nem mentünk el úgy egymás mellett, hogy ne beszélgettünk volna el.

Ez a novemberi utolsó találkozó, amelyet ilyen kínos részletekkel, önbüntetésként idézek most fel, ennek a csöndnek volt a visszavonhatatlan, megmásíthatatlan, újrajátszhatatlan fejezete. Jó lenne megérteni, mi is történt.

Ahogy Vida kérdezi: miért döbbsentem meg Kovács András Ferenc halálán? Holott tudtuk, mindannyian tudtuk: mennyire megviselte ez a korszak, mennyire másképp élt és alkotott volna, ha élő és eleven kultúra veszi körül. Ha nem fojtják meg körülötte pontos hatalmi számításból a kulturális irodalmi intézményeket. Ha ebben a bűncselekményben nem vesz részt tevőlegesen az erdélyi irodalmi élet egy jelentős része. Ha nem halnak meg, betegednek bele a fennállóba a kortársai, alkotótársai.

És mi történt velem, hogy én ezt a lehetetlen helyzetet többek között az áldozaton, KAF-on kértem számon? Hogy elvesztettem a készségemet arról, hogy odaüljek kávézóasztalok mellé, meghallgassak-kikérdezzek embereket, hogy mégiscsak valamiféle közösségi életet éljek a közösség meggyengítésének, leépítésének, szétverésének idején?

Ez így most nagyon személyes történetnek tűnik, magánügynek. De ha jól végiggondolom, hasonló „magánügyek” láncolata az életünk. Elidegene-

dések, elhallgatások, eltávolodások láncolata. Meddig kellene visszafejteni, hogy érteni lehessen a miérteket? Mi lett volna, ha? A kérdés, amitől félünk, és amit – a közmegegyezés szerint – nem teszünk fel.

Az elmúlt években, években nekrológok sorozatát írtam. Legutóbb Vajda Mihályét. Előtte Tamás Gáspár Miklósét. Néha attól félek, rutinossá válok a vissza- és megemlékezésben. Belemerevedem a szerepbe, hogy én leszek a távozók után integető ember. Alaptalan a félelmem. Már olyan kevés távozó után kell integetni.

A nyolcvanas évek legkínzóbb élménye, milyen szégyenteljes helyzetbe hozott a hatalom, amikor együtt, egymás megszégyenüléseinek tanúiként kellett megélni a megaláztatásokat. Egymás szemé láttára elolvasni a propagandával teli újságot. Nyilvános rendezvényeken együtt hallgatni a hazugságokat. Most ez a szégyen köszönt vissza. A rémes kor ránk fröcskölte piszkát, rajtunk hagyta a bélyegét. Akartuk, vagy sem – a tehetetlenség közössége elviselhetetlen. És végül önmagával, saját barátaival, eszmetársaival találja magát szembe a megszégyenült. Ilyesmi történt most is. Ilyesmi történik.

Mondhatnám, hogy bánom, másképp – okosabban, taktikusabban, céltudatosabban – kellett volna csinálni. Novemberben odamenni a beszélgetők asztalához. Nem fölös vitákba keveredni, de kimondani, amit ki kell. Túllépni az értelmetlen konfliktusokon, és helyt adni azoknak, amelyek mindannyiunkat tovább segítenek.

Olvasom a KAF-ról szóló visszaemlékezéseket. Csupa szeretet és csupa automatizmus. „A legnagyobb költő.” „A tiszta költészet.” „Egy angyal.” Néhány újra és újra ismételt vers. Szeretetéhes emberek kapaszkodása a nagy irodalmi szerepjátékos személyiségbe és néhány makacsul jelen lévő szövegbe. De nincs, mert nem lehet mély értő olvasás és kulturális emlékezet. Mert eltűntek a folyóiratok, a kritikai rovatok, a kritikusok, eltűnt az olvasóközösség, az értelmező közösség. Eltűnt! Eufemizmus. Szántszándékkal felszámolta a jelenlegi kultúrpolitika, amely a kultúrát csak haszonelvűen, propagandacélúan tűrte. És amelyben nem lehetett helye annak a megregulázhatatlan, sokszólamú lírának sem, amelyet KAF képviselt.

Le lehet-e vetközni ezt a tehetetlenséget és ezt a ránk égő szégyent, amely ehhez a szomorú elidegenedéshez, ehhez a tapintatlan, egymástól elforduló véghez vezetett?

Borbély András, az esszéíró hívja fel a figyelmemet egy különös Kányádi-versre. Nem illik bele a Kányádiról kialakított képbe, az egyre halványuló, de mégiscsak tiszteleten alapuló Kányádi-kultuszba. Kínosan előítéletes szöveg, az erdélyi jiddis népköltészet fordítójától váratlan felszínesség és ellenségesség az erdélyi cigányokkal szemben. Sokat változott már az irodalomról való beszéd, a rasszizmusról való tudás. A versek keletkezésekor – tán – nem tűnhetett botrányosnak, ami most egyértelműen az. Beleásom magam a Kányádi-életműbe: nem egyetlen ilyen szöveg van, hanem sok-sok ilyen vers. Újra kéne olvasni, szorosán az egész korpuszt. Vitát kellene kezdeményezni róla. Érdemes ez? – tűnődöm. Az összeférhetetlen nő, a tiszteletlen, a kellemetlen már megint rombol maga körül. Ez lenne valószínűleg az általános benyomás, a sokak felől érkező válasz.

Vajon mi a nagyobb tiszteletlenség? Olvasatlanul ringatni a Kányádi-mítoszt? Vagy letisztázni, mi az, ami érvényes ma is, mi az, ami érvényét veszttette, vállalhatatlanná vált? Mert van ilyen fejezete, bizony.

Nem meghátrálni a viták elől. Nem a könyvvásár plakátján fennakadni, nem egyetlen gesztus miatt kitörni. Hanem a még alkotókat, az alkotói csendet választókat is belekényszeríteni a kritikai dialógusba. Ez lett volna a járható út. Nem hagyni kávéházi csevejbe fulladni a valódi párbeszédet, a problémaérzékenységet. Nem kulturális életnek látszó pótcselekvésekbe menekülni, hanem kultúrával élni és a kultúrát megélni – ezt kellett volna és ezt lehet még tenni a kultúraellenesség korában.

Kovács András Ferenc temetésére készülünk. Valószínű, hogy az utolsó alkalomok egyike, amikor még erdélyi magyarok összegyűlnek majd. Búcsúztatni, tisztelegni. Nincs már több olyan személyiség, aki mögött ilyen konszenzus lenne, ilyen szeretni akarás. Egy utolsó utáni seregszemle, noha rég nincs sereg, és nincs is amiért szemlézni. Céljaink, témáink, közös szavaink rég oda. És akit búcsúztatunk, az is rég elment, és azt is rég-rég elengedtük. Megkésett gyász.

Végel László

Ellopják azt, ami az ölünkbe hullott

83

Az év utolsó napjaiban nagy érdeklődéssel olvastam Dalos György remek könyvét, a *Három Berlint*, és felfedeztem benne a magyar szerzők önéletrajzi jellegű szövegeiben, avagy az újabban népszerűnek számító beszélgetőkönyveiben, életinterjúiban ritkaságnak számító ironikus önszemléletet. Legtöbbször az ilyen jellegű vallomások, emlékezéseket valamiféle diszkrét romantikus igazságpátosz és a csalhatatlanságtudat jellemzi, vagy pedig szenvedéstörténeti hangvétel itatja át. A magyar írók sokat szenvednek, és a legszerényebb személyes megpróbáltatás is kivételes történelmi jelentéssel bír. Ezúttal nem is szólok a kisebbségi szenvedéstörténeti eposzokról, amelyeknek a fehér-fekete ábrázolásmódja az új szocrealista látásmódot idézi fel.

Ami az öniróniát illeti, valószínűleg vannak kivételek, amelyeket nem ismerek, de egyről mégis említést kell tennem: Esterházy Péter *Hasnyálmirigynaplója*. A halálos betegség ölelésében is megőrzi öniróniáját. Nyilván emiatt olyan megrendítő olvasni ezt a könyvet. Hasonló öniróniát ismertem fel Dalos könyvében is. Ő, aki tényleg végigjárta a rendőrségi kálváriát, és valóban a ritka tiltott szerzők közé sorolható, a hetvenes évekről okos derűvel ír, miközben a Kádár-rendszer puhulását majdnem a bohózatos kontextusban ábrázolja. Az egyik helyen megjegyzi, hogy neki sem volt könnyű, de Kádárnak sem. A diktatúra, puhult, puhult, olyannyira megpuhult, hogy magától szétmállott, olyan tapintatosan számolta fel magát, hogy a szenvedő alanyok csak a ha-

gyománys magyar heroikus erőfeszítések árán vettek róla tudomást. Végül is azonban igazat kell adnom Majtényi Lászlónak, aki a *Mozgó Világ* egyik újabb számában úgy találta, hogy „a ’89–90-es szabadság pedig egyszerűen az ölünkbe hullott, úgyhogy a kisujjunktat sem mozdítottuk meg érte”. Az ajándék pedig könnyen elfecsérelhető, ötlik fel bennem az aggódó gondolat, miközben olvasom a diktatúra puhulásáról szóló berlini Dalos-krónikát. A *Három Berlinben* Dalos beszámol a magyar írók berlini vándorlásáról, a DAAD-ösztöndíjakról, amelyekről nekem sejtelmem sem volt abban a Jugoszláviában, amelyben akkoriban már a háborús villámok csapkodtak. Íróbarátaim bizonyára úgy találták, hogy nekünk mégis könnyebb, hiszen a Nyugathoz tartozunk. Elpanaszolták a súlyos helyzetüket ama vajdasági magyar szerkesztők előtt, akik éppen Sziveri Jánost helyezték a tiltottak névsorára. Én például csak 1988-ban hallottam erről a DAAD-ról, nem a magyar íróktól, hanem Danilo Kištől, aki 1988-ban megajándékozott a pályázati formanyomtatványokkal, de a közbejött háborús években mégis Újvidék, és nem Berlin mellett döntöttem. A várost a legkritikusabb pillanatokban sem akartam elhagyni, csak egy rövid időt töltöttem Dalos városában 1988-ban egy színházi fesztiválon, majd a háború kitörése előtt Želimir Žilnik berlini Arany Medve díjas filmrendezővel töltöttünk ott néhány napot. Látni akartuk a ledöntött falat pár nappal a vízumrendszer szigorítása előtt, amely alaposan megnehezítette volna az utazásunkat. Žilnik a kis Fiatjával többször is átvágatott a Brandenburgi kapu átjáróján, ami akkor még lehetséges volt. Rám természetesen erős benyomást tett a lerombolt fal, és rendkívül megdöbbenett a német határ előtti lengyelországi látvány. Nagy pelyhekben hullott a hó, s az út mentén szebbnél szebb lenge öltözékű lengyel lányok integettek a Németországba tartó német autóvezetőknek. A mi kis Fiatunkról nem vettek tudomást, csak a nagy és előkelő német autósokat állígtatták le. Már akkor tudnom kellett volna, amit ezek a poszt szocialista örömlányok tudtak, csak hogy mint az egész régió értelmisége, erről még nem akartam tudni. Igen, a határ menti látvány arra figyelmeztetett, hogy a volt szocialista országokba beköszöntött a kapitalizmus. Dalos okosan és időben, nem kis iróniával és öniróniával vette észre, hogy valaminek vége lett. Nehezen vette tudomásul, hogy tönkrement valami, amihez hívóként vagy bírálóként évtizedeken át kötődött. Ezt a szót akkoriban a magyar és nem csak a magyar közéletben az ellenzéki értelmiség kerülni igyekezett, és helyette „piacgazdaságról” beszélt. Egy ideig én is kerültem ugyebár, de idővel nem kerülhettem meg az öniróniát, immár néhány évtizede, ha azt a szót hallom, hogy piacgazdaság, azonnal a német határ menti jelenetre gondolok, s évek múltán is a nagy szabadságszeretetemet azzal az eretnek gondolattal árnyékolom be, hogy a szocializmus egyszerűen öngyilkos lett, s teteme előtt a szabadságharcosok járnak örömtáncot. Az örömmámorban azonban nem sikerült elhantolni a tetemet.

Ez a hangot érzékelem Dalos könyvének zárófejezetéből is. Megszokta a külföldiséget, magyarsága egy pillanatra sem kétséges, de otthon sem volt igazán otthon. „Hol lenne jobb helyem, mint egy durván kettészakított és nehézkesen összenövő metropolisban?”, írja. Azzal a reménnyel teszi fel a kérdést szellemileg elmagányosodva, hogy egyszer véget ér a jelenlegi rém-

ség, de akkor már semmi sem lesz olyan, mint előtte. Talán lázongás sem lesz többé, folytatnám a gondolatmenetet. Esetleg új illúziók sem születnek? Ugyan mi célból? Űgyis odavesznek. Utópiák sem lesznek? Minek? Ne, ne beszéljünk róluk! Űgyis bajba hoznak! Haza? Igen, az fennmarad, és mindenkinek ki lesz jelölve benne a saját ketrece. És az otthon? Erre a kérdésre nehéz válaszolni, mert aki „idebenn” és „odakinn” is otthon érzi magát, azt mindenütt ismerős idegennek tartják, ezért az idegenség jelmezében – de csak a jelmezében – jár kel a világban. Ide-oda.

Hasonló kérdések tolultak fel bennem, miután a minap megtekintettem az Újvidéki Színházban az Urbán András rendezte *Ki játssza Sonja Savićot?* című előadást. Urbán éppen a napokban tért vissza Szarajevóból, ahol egy nemzetközi fesztivál programját Urbán Andrásnak szentelték. Szarajevó kapcsán jut eszembe Dalos György jellemzése Berlinről. A fallal körülkerített város, írta, a zártságot nyitottsággal, a beszűkültséget kozmopolitizmussal szegezte szembe. Hasonló gondolatok ébrednek bennem Szarajevó úrügyén is. Az évekig körülkerített és bombázott városban erős a kozmopolita szellem, és tévednek azok, akik csak egy iszlám szigetet látnak benne. Radomir Konstantinović, a modern szerb próza úttörője, az egyik legrangosabb szerb értelmiségi, *A vidék filozófiája* című nagyesszé, az európai szellemiségű szerb értelmiség bibliájának a szerzője, még álmában sem lehetett a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia tagja. Nem tudom elképzelni, hogy ezek után miként érzik magukat az akadémia tagjai, de a szarajevóiak büszkék lehetnek, hiszen egyhangúlag tagjaik közé választották Konstantinovićot. Ugyanennek a szellemiségnek köszönhető, hogy Urbán is a nemzetközi fesztivál középpontjába került. Űgy látszik, valami nagy katarzis szükséges a manapság lesajnált kozmopolita kultúra értelmezéséhez.

A szarajevói fesztivál után Újvidéken vendégszerepelt az Urbán által rendezett, Sonja Savić emlékének szentelt előadás. Szerintem ez a színésznő volt az utolsó jugoszláv ikon, aki a délszláv háborúk idején nem menekült el, nem vállalta az üldözött szerepét, hanem kegyetlenül kortársai szemébe mondta az igazságot. Ebben az is benne volt, hogy ne álszenteskedjünk, megérdemeltük azt a háborút. Radikális nonkonformista volt. Nem a kényelmes bécsi vagy pesti pamlagon „szenvedett”, hanem keményen, mondhatnám azt is, hogy durván leszámolt azzal a konformista világgal, amelyben kénytelen volt élni. Ma már nehezen tudok elképzelni ilyen színésznőt, író és művészt. Nem sorolható a manapság a ünnepezt „bársonyos nonkonformisták” közé, akik a médiumok reflektorfényében szinte naponta elpanaszolják, hogy üldözöttek és magányosak. Nem! Életével a túlzott kábítószer-élvezet végzett. Van abban valami jelképes, hogy az utolsó jugoszláv ikon így fejezte be életét. Csakhogy a jelképet kevesen akarják megérteni. A mai széplelkek Sonja Savić tehetségét ecsetelik, és krokodilkönnyeket hullatnak magányossága miatt. Azt azonban nem vallják be, hogy a nagy populista boldogság közepette csakis magányos lehetett. Drogozott. A čačaki városi képviselő-testület elutasította, hogy szülővárosában utcát nevezzenek el róla. Elismerték, hogy nagy művésznő volt, azonban hozzátették: életével rossz példát mutatott az ifjúságnak. Nem értik Sonja Savić fontos mondatát: az élet és a művészet közötti határvonalat kí-

vánta elmosni. A siránkozó régen elfogadták a tézist, hogy legyen a művészet radikális, az élet pedig legyen konformista. A szatirikus popmusicalben Urbán András a művészvilágban újabban felettebb elterjedt bársonyos kispolgári konformizmus gyökereit tárta fel. A közönség körében nem találok a művészi establishment jeles képviselőivel.

Mindeközben Belgrádban tartanak a demonstrációk, amelyekről beszámolt a világsajtó, mert Vučić és pártja ellopta a választást. A nemzetközi megfigyelők ugyanezt állapították meg. A boszniai Szerb Köztársaságból tömegesen érkeztek a szavazópolgárok. Az ellenzék szerint rendben volna, hogy szavaztak a parlamenti képviselőjelöltekre, de az már visszaélésnek számít, hogy szavaztak az önkormányzati listákra is. A választási turizmus gigászi méreteket öltött. A boszniai polgárokat a gyűjtőhelyről külön kisbuszokkal szállították a szavazófülkékbe, mert különben eltévedtek volna abban városban, amelynek a vezetőire szavaztak. Nem, nem egy új Alfred Jarry-féle dráma vázlatáról van szó, hanem a valóságról.

A tüntetők létszáma azonban olyan csekély, hogy a Szerb Haladó Párt vezetőnek meg sem fordult a fejében az új választás kiírása. Szerintük ez volt Szerbia legtisztességesebb választása. Az újévvárás, majd az azt követő ortodox karácsony, valamint az ortodox újév miatt a tüntetéseket átmenetileg szüneteltetik. Mit hoz a folytatás? Az elemzők pesszimisták, de azt már senki sem meri állítani, hogy egy napon nem történik váratlan fordulat.

Szerzőink könyvei

